



DANIEL DZIENISIEWICZ

<https://orcid.org/0000-0003-0400-5143>

Uniwersytet im. Adama Mickiewicza w Poznaniu

OBRAZ GRZECZNOŚCI UTRWALONY W POŁĄCZENIACH WYRAZOWYCH JĘZYKA POLSKIEGO I ROSYJSKIEGO (NA MATERIALE WYBRANYCH SŁOWNIKÓW)

THE IMAGE OF POLITENESS IN POLISH AND RUSSIAN MULTIWORD UNITS (ON THE MATERIAL OF SELECTED DICTIONARIES)

The article aims to analyze and compare word combinations related to linguistic and non-linguistic politeness, recorded by descriptive and phraseological dictionaries of Polish and Russian as entries and as examples of use. The analysis concerns the expressions containing the words *grzeczność*, *grzeczny*, *grzecznie*, *etykieta*, *uprzejmość*, *вежливость*, *вежливый*, *этикет*, *этикетный*, expressions containing the names of speech acts of politeness and expressions containing words often used in indirect speech acts of politeness. The image of politeness recorded by Polish and Russian dictionaries is reconstructed, including, among others, characteristics attributed to politeness, as well as the subject, purpose and addressees of polite behavior. The study leads to the conclusion that the image of politeness in the analyzed expressions largely corresponds to the models of Polish and Russian politeness developed so far.

Key words: politeness, linguistic politeness, phraseology, linguistic image of the world, Polish, Russian

1. WPROWADZENIE

Polska i rosyjska grzeczność (językowa) były dotychczas przedmiotem licznych analiz, których nie sposób omówić szczegółowo w jednym artykule¹. W ramach wprowadzenia do interesującej nas

¹ Dotychczasowy polski i rosyjski dorobek w zakresie badań nad grzecznością językową obejmuje m.in. klasyfikacje aktów grzeczności (np. M. Marcjanik, *Proces przewartościowywania polskiej grzeczności językowej*, w: G. Szpila (red.), *Język trzeciego tysiąclecia II*, t 1: *Nowe oblicza komunikacji we współczesnej polszczyźnie*, Krakowskie Towarzystwo Popularyzowania Wiedzy o Komunikacji Językowej Tertium, Kraków 2002, s. 391–396; Н.И. Формановская, *Культура общения и речевой этикет*, „Русский язык в школе” 1993, nr 5, s. 75), opisy

problematyki warto wszelako odnotować, że obrazowi grzeczności wyłaniającemu się z wybranych frazeologizmów języka polskiego poświęcone zostało niedawno interesujące studium autorstwa Anny Dąbkowskiej. Niniejszy artykuł ma częściowo nawiązywać do rozważań warszawskiej badaczki, aczkolwiek zarówno zakres podejmowanych w nim zagadnień, jak i wykorzystana podstawa materiałowa są odmienne od problematyki, która znalazła się w kręgu zainteresowań autorki².

W celu uzupełnienia dotychczasowych rozważań nad grzecznością (językową) postanowiono dokonać rekonstrukcji i porównania obrazu polskiej i rosyjskiej etykiety utrwalonego w połączeniach wyrazowych polszczyzny i ruszczyzny zarejestrowanych w opracowaniach leksykograficznych (zarówno jako hasła, jak i w postaci ilustracji materiałowej hasel). Oprócz sprawdzenia, czy opisany dotychczas charakter polskiej i rosyjskiej grzeczności znajduje odzwierciedlenie w zawartości słowników, stawiam sobie za cel ukazanie cech grzeczności, stosunku do etykiety, kojarzonych z nią sytuacji i zachowań, a także podobieństw i różnic występujących między polską i rosyjską grzecznością w świetle informacji zawartych w słownikach. Jako szczególnie istotna w kontekście tak sprofilowanego zamierzenia jawi się analiza ilustracji materiałowej hasel. Zakładamy bowiem, że połączenia wyrazowe przywoływane w słownikach w charakterze ilustracyjnym mogą utrwalać najpowszechniejsze skojarzenia, zachowania

ewolucji polskiej i rosyjskiej etykiety (np. M. Marcjanik, *Grzeczność w komunikacji językowej*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2013, s. 158–160; K. Ożóg, *Polszczyzna przełomu XX i XXI wieku: wybrane zagadnienia*, Wydawnictwo „Otwarty Rozdział”, Rzeszów 2001, s. 75–84; В. А. Ефремов, *Трансформации русского речевого этикета: обращения*, „Бюллетень Ученого совета РГПУ им. А. И. Герцена” 2010, nr 10, s. 44–48), analizy grzeczności językowej w świadomości różnych grup społecznych i zawodowych (np. A. Piotrowicz, M. Witaszek-Samborska, *Międzypokoleniowe różnice w grzeczności językowej w opinii studentów polonistyki*, „Słowo. Studia językoznawcze” 2014, nr 5, s. 192–200), a także opracowanie zasad polskiej i rosyjskiej grzeczności językowej (zob. M. Marcjanik, *Etykieta językowa*, w: tejsze, *W kręgu grzeczności. Wybór prac z zakresu polskiej etykiety językowej*, Wydawnictwo Akademii Świętokrzyskiej, Kielce 2001, s. 85; K. Ożóg, *Polszczyzna...*, s. 76–78; Т. В. Крылова, *Наивно-языковые представления о вежливости и обслуживающая их лексика*, w: Ю. Д. Апресян (red.), *Языковая картина мира и системная лексикография*, Языки славянских культур, Москва 2006, s. 321–322).

² Zob. A. Dąbkowska, *Obraz grzeczności w polskiej frazeologii*, „Etnolingwistyka. Problemy Języka i Kultury” 2022, nr 34, s. 125–137. Autorka poddała analizie frazeologizmy odnoszące się do ludzkiego ciała, brudu, otwartości, zamkniętości, zwierząt i natury nieożywionej.

itp. związane z modelami grzeczności obowiązującymi w rozpatrywanych grupach językowo-kulturowych³.

Badanie połączeń wyrazowych o różnym stopniu utrwalenia stanowi domenę frazeologii. Należy wszakże zauważyć, że analiza zasobu frazeologicznego jest również ważnym elementem rekonstrukcji językowego obrazu świata (JOS)⁴, gdyż jednostki frazeologiczne „stanowią materiał szczególnie interesujący i atrakcyjny ze względu na swoją obrazowość i ładunek emocjonalny, wnoszą informacje komplementarne wobec uzyskanych na podstawie innego typu danych”⁵. W niniejszym artykule frazeologizmy (dalej określane „pojemniejszym” mianem „połączeń wyrazowych”) rozumiane są szeroko, tj. jako połączenia charakteryzujące się odtwarzalnością w określonych sytuacjach. Zastosowane przez nas podejście nawiązuje zatem do koncepcji frazematyki Wojciecha Chlebdy, w której centralne miejsce przysługuje odtwarzalności jednostek języka, bez względu na ich właściwości semantyczne, stylistyczne, genetyczne, strukturalne i in.⁶

Na użytek badania analizie poddano połączenia zawierające wyrazy *grzeczność*, *grzeczny*, *grzecznie*, *etykieta*, *uprzejmość*, *вежливость*, *вежливый*, *этикет*, *этикетный*, nazwy aktów etykiety (np. *zapraszać*, *witać*, *prosić*, *dziękować*, *przepraszać*, *życzyć*, *привет*, *поздравить*, *благодарить*, *спасибо*, *просьба*, *просить*, *извиниться*, *здороваться*, *пригласить*, *желать*), jak również wyrazy stosowane w pośrednich aktach etykiety (np. charakterystyczne dla formuł pożegnalnych *klaniać się*, *ukłony*, *поклон*, *кланяться*), które zaczerpnięto ze słowników frazeologicznych i opisowych języka polskiego i rosyjskiego. Łącznie prze-

³ Ilustracja materiałowa w słownikach wskazuje m.in. „możliwe konteksty leksykalne, w jakich słowo hasłowe się ujawnia” – P. Żmigrodzki, *Wprowadzenie do leksykografii polskiej*, Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego, Katowice 2003, s. 99. Konteksty te mogą zaś pośrednio informować o właściwościach konkretnej kultury.

⁴ W niniejszym opracowaniu posługujemy się definicją JOS autorstwa J. Bartmińskiego, która głosi, że jest on „[...] zawartą w języku, różnie zwerbalizowaną interpretacją rzeczywistości dającą się ująć w postaci zespołu sądów o świecie”. J. Bartmiński, *O pojęciu językowego obrazu świata*, w: tegoż, *Językowe podstawy obrazu świata*, Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej, Lublin 2006, s. 12.

⁵ Tegoż, *Frazeologia a językowy obraz świata*, w: M. Rak, V.M. Mokienko (red.), *Słowiańska frazeologia gwarowa II*, Księgarnia Akademicka, Kraków 2020, s. 61.

⁶ Por. W. Chlebda, *Elementy frazematyki: wprowadzenie do frazeologii nadawcy*, Leksem, Łask 2003.

analizowano 222 polskojęzyczne połączenia wyrazowe i 163 połączenia wyrazowe języka rosyjskiego⁷.

2. ANALIZA MATERIAŁU EMPIRYCZNEGO

Ogląd materiału badawczego dowodzi, że obraz polskiej i rosyjskiej grzeczności wyłaniający się z zarejestrowanych przez słowniki połączeń wyrazowych można ująć w ramach kilku kategorii tematycznych. Poniżej dokonano charakterystyki jednostek zaliczonych do poszczególnych grup.

2.1. CECHY GRZECNOŚCI

1. Badanie polskojęzycznego materiału wykazało, że zachowania grzecznościowe mogą być odbierane jako wysublimowane, świad-

⁷ W badaniach nad polskojęzycznymi połączeniami wyrazowymi wykorzystano następujące słowniki frazeologiczne: S. Skorupka, *Słownik frazeologiczny języka polskiego*, Wiedza Powszechna, Warszawa 1987; A. Kłosińska, E. Sobol, A. Stankiewicz, *Wielki słownik frazeologiczny PWN z przysłowiami*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2009; P. Fliciński, *Współczesny słownik frazeologiczny*, Uniwersytet im. Adama Mickiewicza, Poznań 2010; K. Гюлумянц, *Польско-русский фразеологический словарь*, Экономпресс, Минск 2004. Ponadto uwzględniono słowniki opisowe polszczyzny, w których połączenia wyrazowe stanowią ilustrację haseł, takie jak: S. Dubisz (red.), *Uniwersalny słownik języka polskiego*, t. 1–4, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2003; M. Szymczak (red.), *Słownik języka polskiego*, t. 1–3, Państwowe Wydawnictwo Naukowe, Warszawa 1978–1981; *Wielki słownik języka polskiego PWN* (<https://wsjp.pl> – 31.03.2023), a także *Słownik językowego savoir-vivre'u*, rejestrujący zwroty grzecznościowe – M. Marcjanik, *Słownik językowego savoir-vivre'u*, Wydawnictwa Uniwersytetu Warszawskiego, Warszawa 2015. W rosyjskiej części analiz uwzględniono zaś takie słowniki opisowe i frazeologiczne, jak: С.А. Кузнецов (red.), *Большой толковый словарь русского языка*, Норинт, Санкт-Петербург; В.К. Белко, *Жгучий глагол. Словарь народной фразеологии*, Зеленый век, Москва 2000; В.П. Белянин, И.А. Бутенко, *Живая речь. Словарь разговорных выражений*, РАИМС, Москва 1994; Д. В. Дмитриев (red.), *Толковый словарь русского языка*, Астрель, Москва 2003; Д.Н. Ушаков (red.), *Толковый словарь русского языка*, Советская энциклопедия, Москва 1935–1940; А.И. Фёдоров, *Фразеологический словарь русского литературного языка*, Астрель, Москва 2008. Ze względu na ograniczenia objętości tekstu dalej nie wskazuje się na konkretne opracowania, z jakich zaczerpnięto poszczególne połączenia wyrazowe. Wyjątek czyni się jedynie w przypadku tych jednostek, dla których przytoczono słownikowe eksplikacje znaczeniowe.

czące o starannym wychowaniu i obyciu towarzyskim, zob. np.: *wytworna grzeczność*, *wyszukana grzeczność*, *światowa grzeczność*, *wersalska grzeczność* (por. zn. ‘wytworna, wyszukana grzeczność jak w Wersalu na dworze królów francuskich’⁸), *wyrafinowana uprzejmość*, *wykwintna uprzejmość*, *dworny ukłon*, *ceremonialny ukłon*, *wytworny ukłon*. Również w języku rosyjskim grzeczność ujmowana jest jako przejaw wytworności — w rozpatrywanych słownikach notowane jest jednak wyłącznie jedno połączenie wskazujące na taką konceptualizację, zob. *изысканная вежливость*.

2. W polszczyźnie grzeczność i etykieta kojarzone są ponadto z wyższymi sferami i określonymi środowiskami bądź stanami (np. dworem, wojskiem i rycerstwem), tj. ze sposobem zachowania obowiązującym w określonej grupie, zob.: *wojskowa etykieta*, *dworska etykieta*, *salonowa uprzejmość*, *rycerska uprzejmość*. Również w rosyjskich opracowaniach leksykograficznych odnaleziono połączenia wyrazowe wskazujące na takie sfery obowiązywania etykiety, jak kręgi dyplomacji i dwór, zob.: *придворный этикет*, *дипломатический этикет*. W kontekście tego aspektu grzeczności zauważmy, że etykieta charakterystyczna dla konkretnego środowiska to — wedle określenia Małgorzaty Kity — tzw. grzeczność sfragmentaryzowana, obsługująca wyłącznie określone przestrzenie społeczne, której nie można utożsamiać z grzecznością elementarną, stanowiącą obowiązującą normę obyczajową dla wszystkich członków wspólnoty⁹.

3. Część połączeń wyrazowych języka polskiego informuje o nieszczerości zachowań grzecznościowych, które czynią jedynie zadanie obowiązującej konwencji towarzyskiej, przekazując minimum uprzejmości zgodnie z dyrektywą obyczajową „nie wypada nie”, zob. np.: *zdawkowa grzeczność*, *zimna grzeczność*, *sztuczna uprzejmość*, *cierpka uprzejmość*, *zdawkowa uprzejmość*, *zdawkowy ukłon*. O konwencjonalnym, fałszywym charakterze grzeczności świadczą także takie połączenia, jak *wymieniać grzeczności*, *wypowiadać banalne uprzejmości*, *zrobić coś przez grzeczność*, *z grzeczności*. Połączenia ilustrujące fałszywą uprzejmość, odpowiadającą li tylko regułom przyzwoitego zachowania, a nie wewnętrznej potrzebie, są również rejestrowane przez słowniki języka rosyjskiego, zob.: *сделать что-л. из вежливости*, *визит вежливости* (‘посещение

⁸ S. Skorupka, *Słownik frazeologiczny...*

⁹ M. Kita, „Grzeczność wszystkim należy, lecz każdemu inna”. O wielości odmian grzeczności językowej, „Postscriptum Polonistyczne” 2016, nr 1 (17), s. 202.

кого-, чего-л. из приличия¹⁰), официальное поздравление, этого требует вежливость.

4. Istotny komponent obrazu grzeczności utrwalonego w polskiej frazeologii, który reprezentowany jest przez dużą liczbę połączeń wyrazowych, stanowi uniżoność wobec osób zajmujących wysoką pozycję w hierarchii społecznej. W ten sposób sygnalizowana jest asymetryczność relacji partnerów interakcji, zob. np.: *sadzić się na grzeczności, prawić grzeczności, sypać grzeczności, przesadzać się w grzecznościach, prześcigać się w grzecznościach, nadskakująca grzeczność, witać kogoś w lansadach* ('okazywać komuś przesadną uprzejmość z pewną dozą uniżoności¹¹), *kłaniać się do ziemi, kłaniać się w pas, kłaniać się uniżenie, uniżona prośba, nadskakująca uprzejmość, przesadna uprzejmość, ostentacyjna uprzejmość, głęboki ukłon, czolobitny ukłon, korny ukłon, przesadny ukłon, pokorny ukłon, uniżony ukłon, bić pokłony, chylić czoła przed kimś*. Tak zwana grzeczność podwładnego stanowi także istotny komponent szablonowych zwrotów wyrażających prośby, błagania, przysięgi i podziękowania, zob.: *błagać, prosić na kolanach, błagać, prosić na kłęczkach, prosić, błagać, zaklinać, przysięgać na wszystkie świętości, najuniżeńsze dzięki*. Przytoczone połączenia ilustrują charakterystyczną dla polskiej etykiety zasadę bycia podwładnym, konkretnie zaś — stanowią egzemplifikację grzecznościowej zasady umniejszania własnej wartości¹². Jak bowiem zauważa Małgorzata Marcjanik, „polską grzeczność językową zawsze [...] można utożsamić z postawą osoby skromnej, zdominowanej — ukrywającej własne walory lub wręcz eksponującej własne niedostatki celem dowartościowania partnera”¹³. W przywołanych połączeniach realizuje się również zasada okazywania szacunku partnerowi, znajdująca szczególne zastosowanie w odniesieniu do osób starszych, kobiet, przełożonych i przedstawicieli zawodów, które cieszą się prestizem społecznym¹⁴.

¹⁰ С.А. Кузнецов (red.), *Большой толковый словарь...*

¹¹ A. Kłosińska, E. Sobol, A. Stankiewicz, *Wielki słownik frazeologiczny...*

¹² A. Żurek, *Teorie grzeczności językowej*, „Kształcenie Językowe” 2008, nr 7 (17), s. 40.

¹³ M. Marcjanik, *Zasady grzecznościowej gry*, w: tejsze, *W kręgu grzeczności. Wybór prac z zakresu polskiej etykiety językowej*, Wydawnictwo Akademii Świętokrzyskiej, Kielce 2001, s. 202.

¹⁴ M. Marcjanik, *Typologia polskich wyrażen językowych o funkcji grzecznościowej*, w: tejsze, *W kręgu grzeczności. Wybór prac z zakresu polskiej etykiety językowej*, Wydawnictwo Akademii Świętokrzyskiej, Kielce 2001, s. 31.

Korność i czołobitność są również elementem treści połączeń wyrazowych rejestrowanych przez słowniki języka rosyjskiego. Należy jednak zauważyć, że notują one znacznie mniejszą liczbę jednostek wskazujących na ten aspekt uprzejmości aniżeli słowniki polszczyzny. Zob. takie zwroty, jak: *кланяться в пояс, бить поклоны, низкий вам поклон, поклониться в ноги, поклониться в ножки, рассыпаться в благодарностях*. Niewielka liczba jednostek ilustrujących unizone i pełne szacunku traktowanie partnerów interakcji we współczesnych słownikach języka rosyjskiego może stanowić świadectwo przemian w zakresie egalitaryzacji grzeczności, jakie zaszły w rosyjskiej etyce w okresie porewolucyjnym¹⁵.

5. Ważnym elementem obrazu polskiej uprzejmości, który nie ujawnia się w połączeniach rosyjskich, jest utożsamianie grzeczności z posłuszeństwem dziecka wobec rodziców bądź opiekunów. Tak rozumiana grzeczność ma charakter normatywny i ukazuje asymetrię stosunków rodziców i dzieci. Zob.: *uczyć się grzecznie, zachowywać się grzecznie, grzeczne dziecko*. Przywołane użycia wyrazów *grzeczny* i *grzecznie* nawiązują do jednego ze znaczeń wyrazu *grzeczność* ‘posłuszne i spokojne zachowanie się dziecka’¹⁶. Pozytywne wartościowanie posłuszeństwa znajduje również odzwierciedlenie w porównaniu zleksykalizowanym *grzeczny jak aniołek*, w którym posłuszeństwo ukazywane jest jako atrybut anioła, tj. istoty uosabiającej doskonałość i dobroć.

6. Inny sposób konceptualizowania grzeczności, który jest charakterystyczny wyłącznie dla języka polskiego, polega na utożsamianiu jej z dobrym wychowaniem i stosownością zachowania¹⁷, zob.: *grzeczny człowiek, grzeczna krytyka, grzeczny wyraz*. Grzeczność bywa także przedstawiana jako cecha wrodzona osób odznaczających się wysoką kulturą osobistą, zob.: *wrodzona grzeczność, odznaczać się uprzejmością*.

7. W polskojęzycznym materiale zachowania grzecznościowe są ponadto — w odróżnieniu od omówionego wcześniej postrzegania etykiety wyłącznie przez pryzmat społecznej konwencji — charakte-

¹⁵ Walerij A. Jefriemow zauważa, że we współczesnej kulturze rosyjskiej zauważalna jest liberalizacja komunikacji, która wiąże się m.in. z silnym wpływem kultury amerykańskiej. B.A. Ефремов, *Трансформации...*, s. 44–48.

¹⁶ Zob. <https://sjp.pwn.pl/szukaj/grzeczny.html> (31.03.2023).

¹⁷ Ten sposób postrzegania grzeczności ma jednak charakter archaiczny, o czym świadczy opatrywanie cytowanych dalej połączeń wyrazowych kwalifikatorem *daw*.

ryzowane jako szczere i wypływające z potrzeby serca. Zob. np. określenia stosowane w odniesieniu do podziękowań¹⁸ (*gorące dzięki, serdeczne dzięki, szczere dzięki, dziękuję serdecznie, dziękuję z duszy, dziękuję jak najserdeczniej, dziękuję jak najgoręcej*), powitań (*mam przyjemność witać, witam serdecznie*), gratulacji (*gratuluje serdecznie, gratuluje z całego serca*) i pozdrowień (*serdeczne pozdrowienia, pozdrawiam gorąco*). Wyrażenia wykorzystujące mechanizm metafory duszy i serca stosowane są również na określenie ludzi życzliwych i przychylnych innym, zob.: *życzliwa dusza, mieć życzliwe serce, życzliwe serce, serca*. Poza tym metafora serca stanowi częsty element dobrych życzeń, zob.: *życzyć komuś dobrze, życzyć komuś z serca, życzyć komuś z duszy*.

Powyższe przykłady dowodzą, że w świadomości Polaków grzeczność głęboko związana jest z przyjaznym, życzliwym stosunkiem do innych ludzi. Konceptualizacja ta znajduje także odzwierciedlenie w utartych formułach pozdrowień, zob.: *braterskie pozdrowienia, przyjacielskie pozdrowienia*. Bezinteresowność i autentyczność uznawane są również za cechy samej życzliwości, zob.: *bezinteresowna życzliwość, prawdziwa życzliwość, nieklamana życzliwość, serdeczna życzliwość, szczerą życzliwość, przyjacielska życzliwość*.

Wymienione połączenia stanowią przykład realizacji zasady aprobaty i życzliwości dla poczynań partnera¹⁹ bądź reguły życzliwości wobec rozmówcy sformułowanej przez Kazimierza Ożoga²⁰. Zdaniem badaczy okazywanie szacunku i życzliwy stosunek do rozmówcy, stanowiące rezultat polskiej serdeczności i kurtuazji, są bowiem fundamentalnymi zasadami grzeczności w kulturze polskiej²¹.

Należy nadmienić, że także w ruszczyźnie — zgodnie z rosyjską etykietałną regułą przyjazności i życzliwości²² — grzeczność przedstawiana jest jako zachowanie nacechowane szczerością i serdecznością. Liczba zarejestrowanych połączeń wyrazowych wskazują-

¹⁸ Należy jednak zauważyć, że ze względu na swoją wysoką frekwencję przywołane dalej modyfikatory przysłówkowe i przymiotnikowe mogą stanowić wyłącznie element szablonowych zwrotów, które nie mają na celu uwydatnienia serdeczności i szczerości, a jedynie zadośćuczynienie konwencji grzecznościowej. W tej sprawie zob.: K. Ożóg, *Zwroty grzecznościowe współczesnej polszczyzny mówionej (na materiale języka mówionego mieszkańców Krakowa)*, Państwowe Wydawnictwo Naukowe, Warszawa–Kraków 1990, s. 37–38.

¹⁹ M. Marcjanik, *Typologia...*, s. 31.

²⁰ K. Ożóg, *Polszczyzna...*, s. 76.

²¹ A. Żurek, *Teorie...*, s. 41–42.

²² T.B. Крылова, *Наивно-языковые...*, s. 241–402.

cych na ten aspekt jest jednak znacznie mniejsza aniżeli w polskich opracowaniach leksykograficznych. Ciepło, serdeczność, przyjacielskość i szczerłość stanowią przede wszystkim element szablonowych formuł podziękowań, pozdrowień i życzeń, zob.: *тепло проститься с присутствующими, от всей души благодарю, сердечный привет, искренний привет, с дружеским приветом, поздравить от всего сердца, поздравить от души, добрые пожелания, тёплые пожелания, сердечные пожелания*.

8. Warto odnotować, że połączenia wyrazowe języka polskiego ujawniają także zgoła odmienne od powyższego postrzeganie uprzejmości, zgodnie z którym jest ona przedstawiana jako zachowania fałszywe, służące do kamuflowania określonych intencji, takich jak lekceważenie czy pogarda, zob.: *protekcjonalna uprzejmość*.

9. Polska frazeologia utrwaliła również negatywne oceny zachowań grzecznościowych, które związane są z ich przestarzałym charakterem i manierycznością, zob. np. *sztynny ukłon, pretensjonalny ukłon, staroświecki ukłon*. Połączenia te implicytnie wyrażają krytyczny stosunek do tradycyjnej etykiety i pozytywnie wartościują dążenie do egalitaryzmu zachowań grzecznościowych²³. Z powyższym rozumieniem ściśle wiąże się ujmowanie etykiety jako zbioru reguł ograniczających człowieka, zob.: *wymagania etykiety, przepisy etykiety, etykieta pozwala na coś, etykieta nie pozwala na coś, ścisła etykieta, sztywna etykieta, reguły grzeczności*.

Połączenia wyrazowe zarejestrowane w słownikach języka rosyjskiego również ukazują grzeczność jako zbiór reguł, zob.: *правила вежливости, соблюдать этикет*. Zasadom tym podporządkowane są konkretne zachowania, na przykład ukłony i wymiany uprzejmości, zob. *этикетный поклон, этикетный обмен любезностями*. W przeciwieństwie do połączeń wyrazowych języka polskiego rozpatrywane opracowania nie notują jednak jednostek wyrażających negatywne wartościowanie zasad etykiety.

10. Poza tym w polszczyźnie grzeczność utożsamiana bywa z wyświadczeniem przysług bądź okazywaniem pomocy, zob.: *wyświadczyć komuś grzeczność, uzyskać coś przez uprzejmość, uzyskać coś*

²³ Podobnie jak ma to miejsce w kulturze rosyjskiej, polska grzeczność językowa ulega postępującej demokratyzacji i następuje przejmowanie obcych wzorców kulturowych, przede wszystkim amerykańskich — J. Linde-Usiekiewicz, *Językowe, międzyjęzykowe, kulturowe i międzykulturowe aspekty grzeczności*, w: M. Marcjanik (red.), *Grzeczność na krańcach świata*, Wydawnictwa Akademickie i Profesjonalne, Warszawa 2007, s. 33.

dzięki czyjejś uprzejmości. Wskazane znaczenie wyrazów *grzeczność* i *uprzejmość* odpowiada charakterystycznej dla polskiej grzeczności skłonności do deklarowania pomocy partnerowi²⁴.

11. Dawniej w kontekstach przenośnych wyraz *grzeczność* ewokował również skojarzenia z dużą ilością pieniędzy (por. znaczenie przymiotnika *grzeczny* ‘znaczny, okazały, spory’²⁵), np. *grzeczna fortuna*. W użyciu niedosłownym przymiotnik *grzeczny* niósł także znaczenie ‘wyborny, doskonały, przystojny, piękny’²⁶, np. *grzeczny kawaler*. Grzeczność była zatem kojarzona z walorami materialnymi i atrakcyjnością fizyczną.

12. Niektóre polskie i rosyjskie połączenia wyrazowe werbalizują deprecjację grzeczności. W ujęciu tym grzeczność jawi się jako czynność pozorna, która nie prowadzi do zmian w świecie rzeczywistym. Por. np. zwrot *zrobić coś za dziękuję*, w którym nieprzekładające się na praktyczne korzyści zachowania altruistyczne utożsamiane są z naiwnością. Rosyjskim odpowiednikiem powyższego zwrotu jest *сделать что-л. за (одно) спасибо* (‘даром, без всякой выгоды’²⁷), a także przysłowia o charakterze potocznym, niekiedy stanowiące wulgarną modyfikację przywołanego sformułowania, które uwydatniają negatywne wartościowanie bezinteresowności, np.: *из спасибо шубы не сошьёшь*, „*спасибо*” *на хлеб не намажешь*, *за „спасибо” и прыщ не вскочит*, *за „спасибо” надо денежки платить*, *за „спасибо” тебе в лицо не плюнут*, *за „спасибо” и чирюй на жопе не вскочит*. Utożsamienie grzeczności z łatwowiernością jest również charakterystyczne dla polskiego frazeologizmu *Bajki, bajeczki dla grzecznych dzieci*.

Ponadto grzeczność (na równi z zachowaniami stanowiącymi jej zaprzeczenie) ukazywana jest jako nieefektywny środek do realizacji celów, zob.: *ani prośbą, ani groźbą*. Postrzeganie grzeczności jako nieskutecznej strategii osiągnięcia zamierzeń ujawnia się także w rosyjskich frazeologizmach *прошлогодного снега не выпросишь* oraz *проси больше (всё равно не дам)*.

²⁴ M. Marcjanik, *Granice polskiej grzeczności językowej*, w: tejże, *W kręgu grzeczności. Wybór prac z zakresu polskiej etykiety językowej*, Wydawnictwo Akademii Świętokrzyskiej, Kielce 2001, s. 29.

²⁵ S. Skorupka, *Słownik frazeologiczny...*

²⁶ Tamże.

²⁷ А.И. Фёдоров, *Фразеологический словарь...*

2.2. ADRESACI GRZECZNOŚCI

Analiza polskojęzycznego materiału dowodzi, że grzeczność kojarzona bywa z odpowiednim zachowaniem wobec osób starszych, przede wszystkim rodziców, zob.: *grzeczność dla starszych, grzeczny względem rodziców, przesyłać pozdrowienia rodzicom*. Oprócz tego akty uprzejmości mogą być adresowane do ogółu ludzi (bliźnich), kobiet, przyjaciół i cudzoziemców bądź kierowane do lub pochodzić od osób powiązanych z podmiotem mówiącym więzią „usługową”, takich jak klientów, słuchaczy i czytelników, zob.: *grzeczny dla dam, obsługa grzeczna dla klienteli, życzliwość dla ludzi, życzliwość wobec bliźnich, uprzejmość dla cudzoziemców, uprzejmy dla przyjaciół, otrzymać pozdrowienia od słuchaczy, otrzymać pozdrowienia od czytelników*. Z kolei w s frazeologizowanych komentarzach metatekstowych w charakterze adresata zachowań grzecznościowych (tu: werbalizacji wdzięczności) występuje Bóg, zob.: *dzięki Bogu, dziękować Bogu*. Wymienione połączenia są świadectwem istotnego dla polskiej kultury tradycyjnego światopoglądu religijnego, utrwalonego w dużej liczbie frazeologizmów²⁸. Treść analizowanych połączeń koresponduje z tezą, głoszącą, że charakterystyczną cechą grzecznościowych zachowań Polaków jest „okazywanie szacunku partnerowi (zwłaszcza osobom starszym, kobietom, przełożonym, osobom pełniącym cieszące się społecznym prestiżem funkcje), w tym umniejszanie roli nadawcy”²⁹.

Ogląd materiału badawczego prowadzi do spostrzeżenia, że utrwalony przez polską leksykografię szacunek okazywany osobom starszym i kobietom nie jest wzmiankowany w słownikach języka rosyjskiego. Połączenia rejestrowane przez leksykografię rosyjską wskazują, że grzeczność może być adresowana do współpracowników i klientów, zob.: *вежливый продавец, с коллегами подчеркнута вежлив*. Oprócz tego akty grzeczności kierowane są m.in. do przyjaciół (*благодарить друзей, извиниться перед другом*), sąsiadów (*здороваться с соседом*), gości (*радостно приветствовать гостя, приглашение гостей*), generała (*приветствовать генерала*), uczestników zjazdu nauczycieli (*приветствовать съезд учителей*), uczestników olimpiady (*приветствовать участников олимпиады*), artystów (*приветствовать артистов громом пу-*

²⁸ C. Lachur, *Zarys językoznawstwa ogólnego*, Wydawnictwo Uniwersytetu Uniwersytetu Opolskiego, Opole 2004, s. 229–230.

²⁹ M. Marcjanik, *Typologia...*, s. 31.

коплеканий), jubilata (приветствовать юбиляра), krewnych (передай родным мой привет), kompanów (привет всей честной компании!), turystów (пригласить туристов в театр) i widzów (артисты вышли кланяться зрителям). Na podstawie powyższych cytacji można sformułować wniosek, że w rosyjskim „leksykograficznym obrazie świata” zachowania grzecznościowe w dużym stopniu łączone są ze sferą publiczną i nie są ograniczone do kręgu rodzinnego czy towarzyskiego.

2.3. PRZEDMIOT GRZECZNOŚCI

W kulturze polskiej zachowania grzecznościowe mogą stanowić reakcję na różnorodne bodźce, m.in. na dobre słowa, dobroć, pomoc i uprzejmość. Aspekt ten ujawnia się w połączeniach zawierających w swoim składzie leksykalnym wyrazy *dziękować* i *dzięki*, zob. *dziękować komuś za uprzejmość, dziękować komuś za pomoc, dzięki za każde słowo*. Przedmiotem życzeń jest zaś m.in. zdrowie, pomyślność, szczęście, pomyślna podróż i przyjemna zabawa³⁰. Przywoływany w słownikach powód dla złożenia gratulacji stanowi odznaczenie, talent i zamążpójście. Treść cytowanych przykładów wskazuje, że w połączeniach tych realizuje się zasada składania dowodów pamięci i zasada współodczuwania w sytuacjach pomyślnych dla partnera³¹.

Analogicznie do jednostek języka polskiego, także przedmiot grzeczności werbalizowany w rosyjskojęzycznych połączeniach wyrazowych cechuje się dużą różnorodnością. Bodziec dla podziękowań mogą więc stanowić pomoc, serdeczność, poczęstunek, odpowiedź na list, rada, przygarnięcie sieroty czy propozycja noclegu, zob.: *благодарить за помощь, спасибо за угощение, спасибо вам от всех нас за радушие, спасибо, что ответили на моё письмо, сердечное спасибо за сироту, что приютили его, они благодарили меня за ночлег, большое спасибо за совет*. Przedmiotem przeprosin może być z kolei długie milczenie, nieodpowiednie zachowanie innych osób, wypowiedziane słowa, spóźnienie czy niepokojenie odbiorcy, zob.: *извиниться за сына, извиниться за долгое молчание, извиниться за друга, должен извиниться перед вами за свои слова, приношу вам свои извинения за причинённое беспокойство, извините, я опоздал*. Wskazywany-

³⁰ S. Skorupka, *Słownik frazeologiczny...*

³¹ M. Marcjanik, *Typologia...*, s. 31.

mi przyczynami składania gratulacji są zaś powołanie do pełnienia urzędu, sukces, nagroda i zwycięstwo, zob.: *поздравить с новым назначением, поздравить с успехом, поздравить с победой, поздравить с наградой*. W świetle ilustracji materiałowych tematem życzeń są sukces, szeroko rozumiane dobro, szczęście, pomyślność, zdrowie, udany wypoczynek i zdanie egzaminów, zob.: *пожелания успеха, желаю вам всем счастья и благополучия, желаю вам хорошего отдыха, пожелания всего самого наилучшего, желаем здоровья, желаю вам успешно сдать экзамены*. Treść próśb obejmuje natomiast niesprecyzowaną pomoc i opiekę nad psem, zob.: *просить помощи, я хочу просить тебя о помощи, ты не присмотришь за моей собакой?*

2.4. ZACHOWANIA, SYTUACJE I MIEJSCA KOJARZONE Z GRZECZNOŚCIĄ

Omówione dalej zachowania stanowią przykłady tzw. grzeczności niejęzykowej, które mogą towarzyszyć językowym aktom grzeczności bądź je zastępować³². W świetle danych słownikowych w kulturze polskiej wraz z powitaniem współwystępować może wręczanie kwiatów, przemowy, oklaski, okrzyki, pocałunki, podanie ręki, skinienie głowy, ukłon, uściski i uśmiech, zob. np. *witać kwiatami, witać przemówieniem, witać oklaskami, witać pocałunkami, witać okrzykami, witać podaniem ręki, witać skinieniem głowy, witać ukłonem, witać uśmiechem, witać uściskiem*. Katalog czynności wykonywanych przy powitaniach obejmuje także takie tradycyjne rytuały, jak częstowanie gości chlebem i solą: *witać chlebem i solą*. Podobne czynności towarzyszą pożegnaniom – można bowiem pożegnać kogoś uściskiem ręki, skinieniem i przemówieniem, zob.: *żegnać kogoś przemówieniem, żegnać przyjaciół uściskiem ręki, żegnać kogoś skinieniem*. Uprzejmość może również cechować m.in. głos, ton, minę, spojrzenie, gościnność, pogawędkę, prośbę, rozmowę i zaproszenie, zob.: *uprzejmy ton, uprzejmy głos, uprzejmy ukłon, uprzejme skinienie głowy, uprzejma mina, uprzejme spojrzenie, uprzejma gościnność, uprzejma prośba, uprzejma rozmowa, uprzejme zaproszenie*. Akty grzeczności językowej mogą być także zastępowane ukłonami, zob.:

³² Zob. A. Skudrzyk, *Normy grzecznościowych zachowań językowych (etykieta językowa, savoir-vivre, bon ton, dobre wychowanie, grzeczność językowa)*, w: A. Achteлик, J. Tambor (red.), *Sztuka czy rzemiosło? Nauczyć Polski i polskiego*, Wydawnictwo Gnome, Katowice 2007, s. 108.

podziękować komuś ukłonem, pozdrowić kogoś ukłonem, powitać kogoś ukłonem, pożegnać kogoś ukłonem. Warto odnotować, że wiele spośród powyższych połączeń wyrazowych stanowi świadectwo typowej dla polskiej grzeczności unizoności (tzw. grzeczności podwładnego).

W skład zachowań towarzyszących aktom grzeczności, o których informują połączenia wyrazowe języka rosyjskiego, wchodzi m.in. zwrot, ton, odpowiedź, odmowa i rozmowa (zob.: *вежливый тон, вежливое обращение, вежливый отказ, вежливый ответ, вежливо разговаривать*); podziękowaniu może z kolei towarzyszyć uścisk dłoni (zob. *благодарить пожатием руки*). Takie zachowania, jak spojrzenie, kiwnięcie, uściśnięcie ręki, podniesienie rąk, oklaski, wręczenie kwiatów i okrzyki, są zaś charakterystyczne dla powitań, zob.: *поздороваться с кем-л. глазами, здороваться за руку, здороваться кивком, здороваться словами, здороваться пожатием руки, приветствовать артистов громом рукоплесканий, приветствовать генерала поднятием руки к фуражке, поприветствовать цветами, восторженными обожающими взглядами, возгласами.* Czynności wykonywane przy pożegnaniach obejmują pocałunki, objęcia i wręczenie prezentów, zob.: *поцеловаться на прощание, обнять на прощание, подарить что-л. на прощание.* Istotnym przejawem grzeczności są również ukłony, które – podobnie jak ma to miejsce w kulturze polskiej – stanowią wyraz unizonego charakteru rosyjskiej etykiety. Przeanalizowane słowniki ruszczyzny przywołują połączenia wyrazowe nazywające różne rodzaje ukłonów wykonywanych w zależności od sytuacji komunikacyjnej, zob. np.: *глубокий поклон, кланяться в пояс, кивать головой на поклоны, небрежный поклон, поднести хлеб-соль с поклоном, большой, земной поклон, отвесить поклон, бить поклоны.* W przeciwieństwie do haseł zarejestrowanych w słownikach języka polskiego rosyjskie opracowania wskazują ponadto, że zachowaniom grzecznościowym mogą towarzyszyć emocje pozytywne, zob.: *весело поздороваться, радостно приветствовать гостя, встретить кого-л. радостными приветствиями.*

Wskazywanie na miejsca i sytuacje, w których wypowiedane są akty grzeczności jest charakterystyczne wyłącznie dla połączeń notowanych przez leksykografię rosyjską. Można tutaj wymienić sytuację rozstania i spotkania, a także miejsca, takie jak korytarz i schody i wejście, zob.: *проститься перед разлукой, приветствовать друг друга при встрече, здороваться в коридоре, на лестнице, у входа.*

Zachowania o ujemnym znaku aksjologicznym również rejestrowane są jedynie przez słowniki języka rosyjskiego. Należą do nich: odejście bez pożegnania, chłodne pożegnanie, nieprzywitanie się z kimś, wypowiedanie wątpliwych komplementów i przesadne prawienie pochlebstw, zob.: *ушёл, не простясь, перестать здороваться, сомнительный комплимент в адрес кого-л., рассыпаться в комплиментах, перестать кланяться с кем-л., холодно проститься с присутствующими.*

2.5. CEL ZACHOWAŃ GRZECZNOŚCIOWYCH

Analiza dowiodła, że możliwe jest dokonanie rekonstrukcji intencji przyświecających zaproszeniom. Celem zaproszeń wyłaniającym się z rozpatrywanych jednostek języka polskiego jest przede wszystkim ugoszczenie kogoś w swoim domu, np.: *zapraszać do domu, zapraszać do środka, zapraszać pod dach, zapraszać w gości.* Ponadto zaproszenia dotyczą spożycia posiłku i odpoczynku; zaprasza się m.in. także na polowanie, na wódkę, na ślub, na święta, na wieś, do tańca, na inaugurację roku akademickiego, na bal i na herbatę, zob.: *zapraszać do stołu, zapraszać do jedzenia, zapraszać do odpoczynku, zapraszać na wódkę, zapraszać na polowanie, zapraszać na obiad, zapraszać na ślub, zapraszać na zabawę, zapraszać na święta, zapraszać do tańca, zaproszenie na inaugurację roku akademickiego, zaproszenie na herbatę, zaproszenie na bal.* Przywołane ilustracje materiałowe stanowią przykłady realizacji polskiej zasady demonstrowania chęci przebywania w towarzystwie partnera³³.

Treść rosyjskich zaproszeń cechuje się równie wysokim stopniem szczegółowości — analizowane połączenia informują bowiem, że *zapraszać* można do sali, na koncert, na ślub, na herbatę, do teatru, do restauracji, do domu, do stołu, na konferencję, na olimpiadę, na spacer, do walca, na obiad, na kawę, do gabinetu i na ślub. Zob.: *пригласить коллег в зал, пригласить на концерт, пригласить на чашку чая, пригласить в ресторан, пригласить туристов в театр, просить в гости, пригласить к столу, пригласить прогуляться, пригласить на вальс, пригласить на свадьбу, просить на обед, просить на чашку кофе.*

³³ M. Marcjanik, *Typologia...*, s. 31.

3. PODSUMOWANIE

Przeprowadzone badanie prowadzi do wniosku, że obraz grzeczności utrwalony w połączeniach wyrazowych rejestrowanych przez słowniki w dużej mierze odpowiada dotychczasowym modelom polskiej i rosyjskiej grzeczności językowej, jak również słownikowym definicjom grzeczności. Przede wszystkim w pokaźnej grupie połączeń odzwierciedlona została uniżoność polskiej i rosyjskiej grzeczności — zachowanie to odpowiada polskiej zasadzie bycia podwładnym i zasadzie okazywania szacunku wobec partnera, a także rosyjskiej regule szacunku i poważania, uwydatniającej wyższy status partnera interakcji. O „grzeczności podwładnego” świadczy także stosunkowo częste wzmiankowanie zachowań towarzyszących grzeczności, m.in. ukłonów. Poza tym połączenia wyrazowe notowane przez słowniki polszczyzny wskazują, że zachowania grzecznościowe kierowane są głównie do osób starszych i kobiet, co koresponduje z charakterystycznym dla Polaków okazywaniem szczególnego szacunku tym grupom (aspekt ten nie jest obecny w połączeniach języka rosyjskiego). Niektóre polskie połączenia wyrazowe utożsamiają ponadto grzeczność z posłuszeństwem dzieci wobec opiekunów, które to zjawisko także nie występuje w ruszczyźnie.

Przeanalizowany materiał ujawnia liczne pozytywne cechy przypisywane grzeczności. W połączeniach języka polskiego grzeczność niekiedy ukazywana jest jako dobre wychowanie, lecz także jako cecha wrodzona. Uprzejmość może ponadto płynąć prosto z serca — właściwość ta koresponduje zarówno z polską, jak i rosyjską regułą mówiącą o życzliwym traktowaniu partnera. Z tym aspektem wiążą się określenia zachowań towarzyszących grzeczności świadczących o życzliwości dla innych ludzi. Z kolei rozumienie grzeczności jako przysługi odpowiada zasadzie polskiej grzeczności mówiącej o deklarowaniu pomocy partnerowi. Pomoc jest również przedmiotem połączeń wyrazowych rejestrowanych przez leksykografię rosyjską. Zjawisko to stanowi ilustrację rosyjskiej etykietałnej zasady uczynności i uwagi, która zakłada przejawianie zainteresowania partnerem oraz chęć udzielania mu pomocy³⁴.

Dokonana analiza ujawnia jednak również „nowe” elementy, które nie zostały utrwalone w definicjach słownikowych i modelach grzeczności, ukazujące różne aspekty etykiety, np. wyrafinowanie i cere-

³⁴ Т.В. Крылова, *Наивно-языковые...*, s. 321–322.

monialność. We frazeologii utrwalono także skojarzenia z etykietą typową dla wyższych sfer i określonych środowisk: dworu, wojska, rycerzy, salonów. Poza tym grzeczność bywa postrzegana jako domena sfery publicznej. W niektórych polskich i rosyjskich połączeniach wyrazowych zawarte jest także negatywne wartościowanie grzeczności, która prezentowana jest jako konwenans mający na celu maskowanie rzeczywistego stosunku do innych osób. Analiza polskiego materiału dowodzi, że grzeczność może służyć do kamuflowania negatywnych intencji, takich jak protekcjonalność. Etykieta bywa również uznawana za zbiór sztywnych, pretensjonalnych i staroświeckich zachowań. Poza tym w części polskojęzycznych ilustracji hasła grzeczność przedstawiana jest jako zbiór reguł ograniczających jednostkę ludzką. Zarówno w rosyjskich, jak i w polskich frazeologizmach bezinteresowna grzeczność utożsamiana jest zaś z naiwnością.

Powyższe refleksje pokazują, że pomimo pewnych różnic trzon analizowanego obrazu grzeczności cechuje się dużym podobieństwem, które wynika z pokrewieństwa rozpatrywanych kultur słowiańskich, cechujących się m.in. ciepłem i serdecznością stosunków międzyludzkich³⁵ oraz gościnnością³⁶. Utrwalonym w leksykografii wyróżnikiem kultury polskiej, uwidaczniającym się w rezultacie porównania z własnościami kultury rosyjskiej, zdaje się jednak szczególnie sposób, w jaki Polacy traktują kobiety i osoby starsze³⁷.

Na zakończenie pragniemy podkreślić, że przeprowadzona analiza nie może pretendować do miana wyczerpującego rozstrzygnięcia w zakresie rekonstrukcji obrazu polskiej i rosyjskiej grzeczności ze względu na fakt, iż wykorzystano w niej jedynie dane słownikowe, które ze swej natury cechują się fragmentarycznością i ukazują tylko wybrane cechy grzeczności. Badanie może stanowić jednak — z jednej strony — uzupełnienie dotychczasowych rozważań, z drugiej zaś — przyczynek do dalszych, analogicznych analiz prowadzonych na materiale innych języków.

³⁵ Cechy te znajdują wyraz w częstym w obu językach konceptualizowaniu serca jako 'pojemnika na szczerze czy głębokie emocje'. W tym kontekście w języku rosyjskim istotną rolę odgrywa także dusza — zob. A. Niewiara, *Słowa klucze kultury w sytuacji bliskiego sąsiedztwa kultur i powinowactwa językowego* (dusza — serce), „LingVaria” 2015, nr 2 (20), s. 291–304.

³⁶ Por. M. Marcjanik, *Grzeczność...*, s. 23.

³⁷ Na potwierdzenie tej tezy przywołajmy następujący cytat: „Polacy w większości działań interakcyjnych — i werbalnych, i niewerbalnych — wyróżniają kobietę. Ten szczególnie sposób traktowania kobiet znany jest na świecie, i nazywany polską (męską) kurtuazją” — M. Marcjanik, *Grzeczność...*, s. 23.

REFERENCES

- Bartmiński, Jerzy. "Frazeologia a językowy obraz świata." *Słowiańska frazeologia gwarowa II*. Rak, Maciej, and Mokienko, Valerij M. (eds.). Kraków: Księgarnia Akademicka, 2002: 53–62.
- Bartmiński, Jerzy. "O pojęciu językowego obrazu świata." *Językowe podstawy obrazu świata*. Bartmiński, Jerzy. Lublin: Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej, 2006: 11–21.
- Belko, Vladimir Kuzmich. *Zhguchiy glagol. Slovar' narodnoy frazeologii*. Moskva: Zelënyy vek, 2000 [Белко, Владимир Кузмич. *Жгучий глагол. Словарь народной фразеологии*. Москва: Зелёный век, 2000].
- Belyanin, Valeriy Pavlovich, Butenko, and Irina Anatol'yevna. *Zhivaya rech'. Slovar' razgovornykh vyrazheniy*. Moskva: RAIMS, 1994 [Белянин, Валерий Павлович, Бутенко, Ирина Анатольевна. *Живая речь. Словарь разговорных выражений*. Москва: РАИМС, 1994].
- Chlebda, Wojciech. *Elementy frazematyki: wprowadzenie do frazeologii nadawcy*. Łask: Leksem, 2003.
- Dąbkowska, Anna. "Obraz grzeczności w polskiej frazeologii." *Etnolingwistyka. Problemy Języka i Kultury*, 2022, no. 34: 125–137.
- Dmitriyev, Dmitriy Vladimirovich (ed.). *Tolkovyy slovar' russkogo yazyka*. Moskva: Astrel', 2003 [Дмитриев, Дмитрий Владимирович (ed.). *Толковый словарь русского языка*. Москва: Астрель, 2003].
- Doroszewski, Witold (ed.). *Słownik języka polskiego*. T. 1–11. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN, 1958–1969.
- Dubisz, Stanisław (ed.). *Uniwersalny słownik języka polskiego*. T. 1–4. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN, 2003.
- Fëdorov, Aleksandr Il'ich. *Frazeologicheskiy slovar' russkogo literaturnogo yazyka*. Moskva: Astrel', 2008 [Фёдоров, Александр Ильич. *Фразеологический словарь русского литературного языка*. Москва: Астрель, 2008].
- Fliciński, Piotr. *Współczesny słownik frazeologiczny*. Poznań: Uniwersytet im. Adama Mickiewicza, 2010.
- Formanovskaya, Natal'ya Ivanovna. "Kul'tura obshcheniya i rechevoy etiket." *Russkiy yazyk v shkole*, 1993, no. 5: 75–79 [Формановская, Наталья Ивановна. "Культура общения и речевой этикет." *Русский язык в школе*, 1993, no. 5: 75–79].
- Grabias, Stanisław. *Język w zachowaniach społecznych*. Lublin: Wydawnictwo UMCS, 1994.
- Gyulumyants, Kira. *Pol'sko-russkiy frazeologicheskiy slovar'*. Minsk: Ekonompress, 2004 [Гюлумянц, Кира. *Польско-русский фразеологический словарь*. Минск: Экономпресс, 2004].
- Kita, Małgorzata. "Grzeczność wszystkim należy, lecz każdemu inna'. O wielości odmian grzeczności językowej." *Postscriptum Polonistyczne*, 2016, 1(17): 193–212.
- Kłosińska, Anna, Sobol Elżbieta, Stankiewicz Anna. *Wielki słownik frazeologiczny PWN z przysłowiami*. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN, 2009.
- Krylova, Tat'yana Vladimirovna. "Naivno-yazykovyye predstavleniya o vezhlivosti i obsluzhivayushchaya ikh leksika." *Yazykovaya kartina mira i sistemnaya leksikografiya*. Apresyan, Yuriy Derenikovich (ed.). Moskva: Yazyki slavyanski-kh kul'tur, 2006: 241–402 [Крылова, Татьяна Владимировна. "Наивно-языковые представления о вежливости и обслуживающая их лексика." *Языковая картина мира и системная лексикография*. Апрысян, Юрий Дереникович (ed.). Москва: Языки славянских культур, 2006: 241–402].

OBRAZ GRZECZNOŚCI...

- языковые представления о вежливости и обслуживающая их лексика.” *Языковая картина мира и системная лексикография*. Апресян, Юрий Дереникович (ed.). Москва: Языки славянских культур, 2006: 241–402].
- Kuznetsov, Sergey Aleksandrovich (ed.). *Boł'shoj tolkovyyj slovar' russkogo jazyka*. Sankt-Peterburg: Norint, 2008 [Кузнецов, Сергей Александрович (ed.). *Большой толковый словарь русского языка*. Санкт-Петербург: Норинт, 2008].
- Lachur, Czesław. *Zarys językoznawstwa ogólnego*. Opole: Wydawnictwo Uniwersytetu Uniwersytetu Opolskiego, 2004.
- Linde-Usiekniewicz, Jadwiga. “Językowe, międzyjęzykowe, kulturowe i międzykulturowe aspekty grzeczności.” *Grzeczność na krańcach świata*. Marcjanik, Małgorzata (ed.). Warszawa: Wydawnictwa Akademickie i Profesjonalne, 2007: 15–35.
- Marcjanik, Małgorzata. “Etykieta językowa.” *W kręgu grzeczności. Wybór prac z zakresu polskiej etykiety językowej*. Marcjanik, Małgorzata (ed.). Kielce: Wydawnictwo Akademii Świętokrzyskiej, 2001: 85–96.
- Marcjanik, Małgorzata. “Granice polskiej grzeczności językowej.” *W kręgu grzeczności. Wybór prac z zakresu polskiej etykiety językowej*. Marcjanik, Małgorzata (ed.). Kielce: Wydawnictwo Akademii Świętokrzyskiej, 2001: 21–30.
- Marcjanik, Małgorzata. “Proces przewartościowywania polskiej grzeczności językowej.” *Język trzeciego tysiąclecia II, t 1: Nowe oblicza komunikacji we współczesnej polszczyźnie*. Szpila, Grzegorz (ed.). Kraków: Krakowskie Towarzystwo Popularyzowania Wiedzy o Komunikacji Językowej Tertium, 2002: 391–396.
- Marcjanik, Małgorzata. “Typologia polskich wyrażen językowych o funkcji grzecznościowej.” *W kręgu grzeczności. Wybór prac z zakresu polskiej etykiety językowej*. Marcjanik, Małgorzata (ed.). Kielce: Wydawnictwo Akademii Świętokrzyskiej, 2001: 31–36.
- Marcjanik, Małgorzata. “Zasady grzecznościowej gry.” *W kręgu grzeczności. Wybór prac z zakresu polskiej etykiety językowej*. Marcjanik, Małgorzata (ed.). Kielce: Wydawnictwo Akademii Świętokrzyskiej, 2001: 199–205.
- Marcjanik, Małgorzata. *Grzeczność w komunikacji językowej*. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN, 2013.
- Marcjanik, Małgorzata. *Słownik językowego savoir-vivre'u*. Warszawa: Wydawnictwa Uniwersytetu Warszawskiego, 2015.
- Niewiara, Aleksandra. “Słowa klucze kultury w sytuacji bliskiego sąsiedztwa kultur i powinowactwa językowego (*dusza — serce*).” *LingVaria*, 2015, no. 2(20): 291–304.
- Ożóg, Kazimierz. *Polszczyzna przełomu XX i XXI wieku: wybrane zagadnienia*. Rzeszów: Wydawnictwo „Otwarty Rozdział”, 2001.
- Ożóg, Kazimierz. *Zwroty grzecznościowe współczesnej polszczyzny mówionej (na materiale języka mówionego mieszkańców Krakowa)*. Warszawa–Kraków: Państwowe Wydawnictwo Naukowe, 1990.
- Piotrowicz, Anna, and Witaszek-Samborska, Małgorzata. “Międzypokoleniowe różnice w grzeczności językowej w opinii studentów polonistyki.” *Słowo. Studia językoznawcze*, 2014, no. 5: 192–200.
- Skorupka, Stanisław. *Słownik frazeologiczny języka polskiego*. Warszawa: Wiedza Powszechna, 1987.
- Skudrzyk, Aldona. “Normy grzecznościowych zachowań językowych (etykieta językowa, savoir-vivre, bon ton, dobre wychowanie, grzeczność językowa).” *Sztuka*

- czy rzemiosło? Nauczyć Polski i polskiego.* Achteлик, Aleksandra, and Tambor, Jolanta (eds.). Katowice: Wydawnictwo Gnome, 2007: 105–122.
- Szymczak, Mieczysław (ed.). *Słownik języka polskiego*. T. 1–3. Warszawa: Państwowe Wydawnictwo Naukowe, 1978–1981.
- Ushakov, Dmitriy Nikolayevich (ed.). *Tolkovyy slovar' russkogo yazyka*. Moskva: Sovetskaya entsiklopediya, 1935–1940 [Ушаков, Дмитрий Николаевич (ed.). *Толковый словарь русского языка*. Москва: Советская энциклопедия, 1935–1940].
- Yefremov, Valeriy Anatol'yevich. “Transformatsiirusskogo rechevogo etiketa: obrashcheniya.” *Byulleten' uchenogo soveta RGPU im. A.I. Gertsena*, 2010, no. 10: 44–48 [Ефремов, Валерий Анатольевич. “Трансформации русского речевого этикета: обращения.” *Бюллетень Ученого совета РГПУ им. А. И. Герцена*, 2010, no. 10: 44–48].
- Żmigrodzki, Piotr. *Wprowadzenie do leksykografii polskiej*. Katowice: Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego, 2003.
- Żurek, Anna. “Teorie grzeczności językowej.” *Kształcenie Językowe*, 2008, 7(17): 33–43.